

Эралиев С.

КИНО ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗ ЖУМУШЧУЛАРЫНЫН РУХИЙ
ДҮЙНӨСҮНДӨ АЛГАН ОРДУ

Эралиев С.

КИНО И ЕГО РОЛЬ В ДУХОВНОМ МИРЕ КЫРГЫЗСКИХ РАБОЧИХ

S. Eraliev

CINEMA AND ITS PLACE IN THE SPIRITUAL WORLD OF WORKERS

УДК: 93/94:791.43/.45

Макалада этносоциологиялык изилдөөлөрдүн натыйжасында XX к. 80-90-жж. башындагы шаардык кыргыз жумушчуларынын киноискусствонун чыгармаларына мамилеси, алардын рухий маданиятында кинонун орду иликтенет.

Негизги сөздөр: рухий маданият, кинотеатрга баруу, жумушчулар, кино көрүү, интенсивдүүлүк.

Автор, используя этносоциологические методы анализирует отношение городских кыргызских рабочих к произведениям киноискусства в 80-90гг. XX века. Также рассматривается место кино в духовной культуре рабочих.

Ключевые слова: духовная культура, посещение кинотеатра, работники, просмотр фильмов, интенсивность.

The author, using the methods of ethno-sociological analyses the relationship between urban Kyrgyz workers to the works of cinema in the 80-90 years of XX century. Of the twentieth century. Also examines the place of cinema in the spiritual culture of the workers.

Key words: spiritual culture, a visit to the movie theater, workers, inhouse movies, intensity.

Кино өнөрү XIX к. аягында пайда болуп, XX к. орто ченине чейин дүйнө өлкөлөрүнүн көпчүлүгүндө индустриалдык деңгээлге жетишкен. Ал сүрөт, музыка, адабият менен театр өнөрлөрүн өзүнө бириктирип турган өзүнчө өнөр. Совет өлкөсү түптөлүп жаткан алгачкы жылдарда эле аны “бардык көркөм өнөрдүн эң маанилүүсү” катары адамдын рухий дүйнөсүн тарбиялоонун маанилүү каражатына айландыруу аракетин башталган. Ошону менен катар кино жаңы идеалдарды эл арасына жайылтуунун да зор пропагандалык каражаты катары каралган. Өз тарыхында бир нече этапты басып өткөн кино өнөрү кинофильм жаратуучулардын зор армиясына, өркүндөтүлгөн техникага ж.б. каражаттарга ээ болду жана түрдүү жанрлардагы миңдеген кинофильмдерди дүйнө элине тартуулап келатат. Кинофильмдерди көрсөтүүчү жайлар: клубдар, кинозалдары бар имараттар, кинотеатрлар калк жашаган пункттардын архитектуралык турпатын өзгөрткөн жана маданий деңгээлин чагылдырган маанилүү элементке айланды.

Кыргызстанда кино өнөрүнүн жаралышы 1939-ж. Фрунзе шаарында Союзкинохрониканын корреспонденттик пунктунун ачылышынан башат алат [1. 4-6]. 1942-ж. анын базасында кинохроника

студиясы уюштурулуп, 1944-ж. тарта анда даректүү фильмдерди тартууга далалат башталат [2. 20-21-бб]. Даректүү фильмдерди жаратууда 50-жж. ортосунда бурулуш мезгил башталат [2.25-б] жана жаш кинодарекчилер жаңыча багыттагы, жаңы көркөмдүк деңгээлдеги даректүү фильмдерди тарта башташты. Алардын жогорку деңгээлдеги чыгармачыл эмгегине байланыштуу кыргыз кинематографиясы дүйнөгө белгилүү боло баштады жана “кыргыз киносунун керемети”, “кыргыз кинодарекчилеринин өзгөчөлөнгөн мектеби” жөнүндө аңыз кептер чыга баштаган [3.57-б]. 1955-ж. баштап Кыргызстанда көркөм кинематография доору башталат [2.114-б]. Алгачкы учурларда Кыргызстанда көркөм фильмдерди борбордук (СССРдеги) киностудиялардын режиссерлору тартышкан. 50-60-жж. башында кыргыз жаштарынан кинорежиссерлорду, кинооператорлорду жана кинодраматургдарды даярдоо жаңыдан башталган. Ошого карабастан 60-жж. заманбап билимге каныккан, эл турмушун терең билген, аны көсөмдүк менен андап, экранда көркөм чагылдыра алган өнөр ээлеринин толкуну келди [1.25-б]. Алардын келиши менен кыргыз кино өнөрү улам бир бийиктикке көтөрүлүп отурду жана 80-жж. башына чейин күүсүнөн жанбай дүйнөлүк көрөрмандардын, киносынчылардын көңүлүн буруп турду. Кыргыз кино өнөрүн баштаган бул топтун өкүлдөрү, ал кездеги жаш өнөр ээлери, М.Убукеев, Т.Океев, Г.Базаров, Б.Шамшиев эле. Изилдөөчүлөр кыргыз киносунун феноменин Ч.Айтматовдун чыгармаларынын негизинде кинодраматургиянын пайда болушу, даректүү кинонун таасири жана кино өнөр ээлеринин элдик оозеки чыгармачылыкты пайдалана билүүсү менен түшүндүрүшөт [2.119-120-бб].

1960-1980-жж. кыргыз режиссерлору кино өнөрүнүн бардык жанрларында өздөрүн сынап көрүштү жана көркөмдүк деңгээли бийик, көрөрмандардын купулуна толо турган, зор тарбиялык күчкүбүткө эгедер кинотасмаларды жарата алышты.

Кыргыз улуттук кино өнөрүнүн сапаттык деңгээлин көтөрүүдө кинематографистерден башка да таланттуу жазуучулар, актерлор жана башка киного жамаатташ кесиптердин өкүлдөрү эмгектенген [1.230-б].

Кыргызстанда көркөм кинофильмдер тартыла баштаганда атайын билими, даярдыгы бар киноактерлор жок болгон. Ошондуктан ролдорду аткарууга Кыргызстандын жана кошуна республикалардын

драмаык театрларынын артистери тартылган [1.277-б]. 1977-ж. баштап ВГИКтин актерлор бөлүмүндө кыргыз актерлорду даярдоо боюнча атайын өнөркана ачылган, бирок анын бүтүрүүчүлөрүнө Кыргызстандан жумуш орду табылган эмес [1.278-280-бб].

Кыргыз киносу улуттук адабият менен тыгыз байланышта, кызматташыкта өнүктү. Кыргыз улуттук кино өнөрүнүн өзгөчөлүгү мына ушунда [3.60-б]. Өзгөчө Чыңгыз Айтматовдун чыгармачылыгы көркөм өнөрдүн башка тармактары сыяктуу эле кыргыз кино өнөрүнүн өнүгүшүнө да зор таасир берген. Анын чыгармаларын пайдаланып кино жаратуу кинематографияга жаңыча көркөм ой жүгүртүү, адамдын ички дүйнөсүнө сүнгүп кирүү, адамдын психологиясын көркөм аңдоо иш-аракеттерин алып келди [3.59-60-бб].

80-жж. аягына карата “Кыргызфильм” киностудиясында ар кыл кесиптеги 550 адис иштеп турган. Студияда жылына 4 толук метраждуу, 30 даректүү жана 3 мультфильм тартуу мүмкүнчүлүгү болгон. Сатиралык “Көрөгөч” журналы 6 жолу жарык көрүп турган жана 40ка жакын көркөм фильм кыргыз тилине которулуп турган [4]. Бирок аталган мезгилде кыргыз киносу ХХк. 70-80-жж. жетишкен деңгээлинен жогорулабай, тескерисинче төмөндөй баштаган. Коллективге акыркы жылдарда келип кошулган жаш кадрлардын мууну чыгармачылыкта маанилүү салым кошо алган эмес [1.281-б]. Кыргыз киносунун деңгээлинин төмөндөй башташы 1980-жж. башына туура келет [12]. Анын себебин кино өнөрүнө шыгы жок кадрлардын келиши, студиянын материалдык-техникалык базасынын начардыгы, киножабдуулардын эскиргендиги менен түшүндүрүшөт. Жадагалса түстүү тасмаларды өңүнө чыгара турган лаборатория да болгон эмес, аны режиссерлор башка республикаларда жасатууга мажбур болуп келишкен [4].

Жаш кадрларды даярдоого көңүл бурулбай жаткандыгы атайын конференцияда да айтылган [5]. Жаштарга фильм тартууда эркиндик берилген эмес, киносценарийлер көркөмдүк совет тарабынан таңууланган. Ал сценарийлердин көпчүлүгү план аткаруу үчүн эле шашылыш, чийки бүткөрүлгөн сценарийлер болгон. Аларды тартуу үчүн да өтө аз убакыт берилип, чыгармачылыка шарт болгон эмес. Кино тартуу үчүн бөлүнгөн каражатты бөлүштүрүүдө да тааныштык, жек-жааттык өкүм сүргөн [6].

Кайра куруу мезгилинде кино өнөрүндө, фильмдерди көрсөтүүдө, аларды калктын талабына шайкеш келтирүүдө өзгөрүүлөр жүргүзүлө баштаган. Видеокооперативдерди түзүүгө уруксат берилет, видеосалондор ачылып иштей баштаган [7], “Кыргыз-видеофильм” өндүрүштүк бирикмеси түзүлөт. Ошол кезде республикада видеофильмдерди көрсөтүү боюнча тогуз бирикме иштеген, аларда 26 видеозал, 5 видеотека болгон. “Кыргызвидеофильм” 4 миңден ашык видеокассетага ээ болгон [8]. Бирок видеокооперативдер видеосалондордо порнографиялык жана зордук-зомбулукту пропогандалаган фильм-

дерге басым жасагандыктан аларды өкмөттүн атайын токтому менен жөнгө салууга туура келген [7].

Ошол эле учурда видеоаппаратуралардын жардамы менен үйдө кино көрүү мүмкүнчүлүгү пайда болду. Мында көрүүчү өз алдынча каалаган кинофильмин көрүүгө мүмкүнчүлүк алат [9.54-б]. Фрунзе шаарында 1987-ж. баштап кинотеатрларда түнкү сеанстар ачылат. Көрүүчүлөрдү кино аяктагандан кийин үйлөрүнө жеткирүү үчүн транспорт да уюштурулган [10].

Кыргызстанда кинотеатрларга, клубдарга барып кино көрүү азая баштаган [11. 203-б]. Анткени, жогоруда көрсөтүлгөндөй кино көрүүнүн альтернативалуу жолдору (телевизор, видеосалон, видеокассеталар) пайда болду.

1989-жылдан тартып Кыргызстанда чарбалык эсептеги киностудиялардын ачылышына уруксат берилет. 1991-жылга карата 10дон ашык студия ачылган [12]. Мамлекеттик киностудияга бюджеттен акча бөлүү токтотулат [13].

Мамлекеттик киностудияда иштеген таланттуу кинорежиссерлордун айрымдары гана улуттук мүнөздөгү кинофильмдерди тартууга каражат табышкан. М.Убукеев “Манас” фильминин сценарийин жазып бүтүп, бирок аны тартууга каражат таппай жүргөн [12].

Кантсе да аталган мезгилде Кыргызстандын шаарларында жашаган калк үчүн кинофильмдерди көрүүгө бир топ жакшыртылган шарттар түзүлгөн. Албетте аларды пайдаланууда жумушчулардын социалдык шарттары бирдей болбогондугу эске алынууга тийиш.

“Кыргызпрокат” өндүрүштүк бирикмеси жылына 200 жаңы кинофильм сатып алып турган [14]. Алардын 60%дан кем эмес бөлүгү советтик фильмдер болууга тийиш эле [15]. Көрөрмандар аларды, жогоруда көрсөтүлгөндөй, кинотеатрларда, клубдарда, видеосалондордо жана телекөрсөтүү аркылуу көрүүгө мүмкүнчүлүк алышкан. Азайып баратканына карабастан кинофильмдерди кинотеатрларда көрүү адаты али күчүндө эле. Бирок, кинотеатрлардагы орундардын саны боюнча Кыргызстан дайыма артта калып келген. Шаарларда миң адамга 27 орун туура келген. Кошуна республикаларда, мисалы, Тажикстанда бул көрсөткүч 54,8ди, Түркмөнстанда 55,2ни, Өзбекстанда 37,2ни түзгөн [8].

Кыргыз тили мамлекеттик тил статусун алгандан кийин 1990-ж. 50 көркөм жана 20 мультфильм кыргызчаланган. Бирок ал 1991-жылдан баштап кыскара баштайт [16]. “Кыргызкинопрокат” “Кыргызфильм” кинотасмаларын сатып алууну токтотот жана мамлекеттик тилге которулган кинофильмдер көрсөтүлбөй калат [15].

Суралган жумушчулардын 29,8% и жумасына, 32,6%и айына, 14,9%и үч айда, 6,6%и жарым жылда, 4%и жылына бир жолу кинотеатрлардан кино көрөрүн билдиришкен. Кинокөрүүчүлөрдүн кинотеатрларга барып кино көрүүсүнүн интенсивдүүлүгүн изилдеген социологдор айына бир жолу

кинотеатрга барган кинокөрүүчүлөрдү кинокөрүүнү адатка айландыргандар деп эсептешет [17. 57-6], ал эми жумасына бир жолу баргандарды орточо активдүүлүктөгү көрүүчүлөр катары баалашат [17. 62-6]. Бул ченем менен алганда жогоруда келтирилген маалыматтан көрүнүп тургандай кыргыз жумушчуларынын үчтөн экисине жакыны кино көрүүнү адатка айландырган жана алардын теңине жакыны орточо активдүүлүктөгү көрүүчүлөр.

Кинотеатрга барып кино көрүүчүлөрдүн арасында жумасына бир жолу барчулар 16-20 жаш курактагы жаштардын арасында көп (57,9%). Кийинки жаш курактарда мындай активдүүлүк азаят. Мисалы, 21-25 жаш курактагылардын арасында алар 43,7%, 26-29 жаш курактагылардын арасында - 33,8%, 30-39 жаш курактагылардын арасында - 23,1% түзүшөт. Айына бир жолу кинотеатрларга барып кино көрчүлөр 16-49 жаш курактагылардын арасында 30,7-39,5%и түзөт. Мында да 16-25 жаштагылардын көрсөткүчтөрү жогору. Кино көрүүдө жаштардын активдүүлүгү СССРдин башка республикалары боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө да баса белгиленген [18. 134-6]. Ушул эле изилдөөлө кинотеатрга баргандардын арасында 2-орунду жумушчулар ээлери көрсөтүлгөн. Кыргыз жумушчулары калктын суралган бардык катмарларынын арасында жумасына бир жолу кинотеатрга баргандардын ичинде 2-орунду, ал эми айына бир жолу баргандардын ичинде 3-орунду ээлейт. Изилдөөчүлөр 20-к. 70-жж. карата кинотеатрга барчулардын, анын ичинде жумушчулардын да, саны азайгандыгын белгилешкен [19.43-6]. Статистикалык маалыматтар Кыргызстанда да кинотеатрларга баруу 1985-жылдан кийин азая баштаганын көрсөтөт [11. 203-6]. Муну телекөрсөтүүнүн кеңири жайылышы менен байланыштырышат. Бирок, телекөрсөтүү кинотеатрга барууну азайтканы менен кинолордун эл арасына кеңири таралышына көмөктөшүп, анын аудиториясын кеңейтти [20. 109-6]. Борбордук (Москва) телекөрсөтүү боюнча эле жылына 1000ге жакын тележана кинофильмдер көрсөтүлчү [21. 167-6]. Айрым изилдөөчүлөр киноискусствонун чыгармаларын кинотеатрларда коллективдүү көрүүнүн артыкчылыгын белгилешет [18.135-6].

Кинотеатрга үзбөй баргандарды көрсөтүлгөн фильмдер толук канааттандырбайт. Мисалы, суралгандардын 61,5%и кинотеатрлардын репертуарына канааттанбаганын билдиришкен. Жумушчулардын 36%и кинотеатрларда кыргыз тилинде кино көргүлөрү келишерин билдиришкен, бирок шаардык кинотеатрларда кинолор орус тилинде гана көрсөтүлчү, тактап айтканда көрүүчүлөрдүн бул талабы канааттандырылган эмес. Кыргыз тилинин мамлекеттик макам алгандыгына байланыштуу кыргызчаланган кинофильмдер да кинотеатрларда көрсөтүлбөгөнү жогоруда айтылды. “Кыргызфильм” киностудиясында тартылган кыргыз тилиндеги кинофильмдер да шаардык кинотеатрлардын репертуарында дайыма

боло бербейт, аларды телекөрсөтүүлөрдөн гана көрүүгө болот.

Суралгандардын үчтөн биринен көбүрөөгү кинокомедиялар, чейрегине жакыныраагы детективдер ж.б. курч сюжеттеги, 21,2%и тарыхый мазмундагы фильмдер көбүрөөк кызыктырарын билдиришкен. Кинокомедияларга жана детективдерге көбүнчө өспүрүмдөр менен уландар кызыгары изилдөөлөрдө көрсөтүлгөн [21.177-6].

“Кыргызфильм” киностудиясында тартылган фильмдер баарынан көбүрөөк жагаарын жумушчулардын дээрлик үчтөн экиси билдирген. Суралган жумушчулардын 21%и Индиянын, ошончо эле сандагы жумушчуларга АКШ, Италия, Франция ж.б. капиталисттик өлкөлөрдүн кино студияларында тартылган фильмдер кызыктуу экендиги айкындалган. СССРдеги эң ири жана алдыңкы орунда деп эсептелген “Мосфильм”, “Ленфильм” сыяктуу киностудияларда тартылган фильмдерди жактыргандар салыштырмалуу азчылыкты түзүшкөн, ал эми башка союздук республикалардын киностудияларында тартылган фильмдерге кызыккандар андан да аз.

Жаштар өтө жөнөкөй сюжеттеги, жакшылык менен аяктаган, белгилүү актерлор катышкан, ашыктык мамилелери бар, күндөлүк турмуштан алыстаткан же тескерисинче, турмуштан алынган окуяларды чагылдырган кинофильмдерге көп кызыгаары далилденген [21. 181-6]. Кинону жаштар эс алуу, көңүл ачуу үчүн көрүшөт жана ага ошондой көз караш менен мамиле кылышат. Ошондуктан алардын арасында идеялык-көркөмдүк деңгээли бийик фильмдер ийгиликке ээ болгон эмес [21. 181-6, 187-6].

Кинофильмдерге карата кызыгууну арттырган факторлордун арасында киностудия, режиссер ж.б. менен катар, албетте, киноактерлор жана киноактрисалар да чоң роль ойноору жогоруда айтылды. Польшада жумушчу жаштардын 90%и өздөрүнө жаккан актерлор ойногон фильмдерге барарын көрсөтүшкөн [21. 176-6]. Ар бир актердун жана акрисанын улам кийинки аткарган ролдору алардын күйөрмандарынын арасында жаңы кызыгууларды пайда кылары шексиз. Сүймөнчүк киноактерлор менен киноактрисалар катары жумушчулар атаган актер жана актрисалардын арасында кыргыздар көп. Алар: С.Чокморов, А.Темирова, С.Жумадылов, Т.Турсунбаева, С.Күмүшалиева, Ж.Сейдахматова, О.Кутманалиев, Д.Күйүкова. Союздук жана дүйнөлүк кинофильмдерде ойногон актер жана актрисалардан жумушчуларга көбүрөөк жаккандары Т.Нигматуллин, В.Тихонов, С.Миронов, Ю.Никулин, Л.Гурченко, М.Плачидо, М.Чакробарти, Ж.Бельмондо ж.б.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй Кыргызстанда атайын даярдыгы бар киноактерлор, киноактрисалар болбогондуктан кинофильмдерде жана телефильмдерде драмалык актерлор жана актрисалар ойношкон. Алардын көпчүлүгү эки чөйрөдө тең бирдей мыкты артистер катары өздөрүн көрсөтө алышты. Жумушчулар үчүн жогору кадыр-барктуу киноактерлордун жана киноактрисалардын биринчи сабында

С.Чокморов турат. Табият берген шык-жөндөмүнүн алгач жана эрте байкалганы сүрөтчүлүк болуп жана ал боюнча атайын окуу жайларда билим алып, атайын даярдыктан өткөн Сүймөнкул Чокморовдун киноактерлук өнөрдү аркалап калышы, актерлук чеберчилиги, “кыргыз кереметин” жаратууга кошкон салымы өзүнчө изилдөөнү талап кылат. СССРдин Эл артисти С.Чокморов зор таланты, мыкты аткаруучулук чеберчилиги менен кыргызстандык кинокөрүүчүлөрдүн гана эмес, дүйнөлүк көрүүчүлөрдүн сүймөнчүлүгүнө жетишти жана дүйнөгө белгилүү атактуу кинорежиссерлордун көңүлүн өзүнө бурдура алды. Эркектин ролун мыкты аткаргандыгы үчүн төрт жолу биринчи сыйлыкты алган. Ошол эле учурда жөнөкөйлүгү, сыпайгерчилиги, топуктугу, катуу ооруга туруштук берген чыдамкайлыгы жана башка толуп жаткан бийик адамгерчилик сапаттары менен айырмаланган сүрөтчү-актер бүт кыргыз элинин сыймыгына айланган эле.

Сүйүктүү кинофильмдер катары жумушчулар “Ак кеме”, “Бөрү зындан”, “Караш-караш”, “Кызыл алма”, “Спрут”, “Махабат дастаны”, “Улан”, “Акбаранын көз жашы”, “Танцуй-танцуй”, “Ак илбирстин тукуму”, “Ак Мөөр”, “Жамила”, “Жаздын он жетинчи ирмеми” сыяктуу фильмдерди аташкан. Көрүнүп тургандай аталган фильмдердин көпчүлүгү “Кыргызфильм”, “Кыргызтелефильм” студияларында кыргыз режиссерлору тарабынан тартылган фильмдер. Алардын каармандарынын ролдорун да кыргыз актерлору жана актрисалары ойношкон.

Жумасына бир жолу кинотеатрга баргандардын арасында эркектер көп (32,7%, аялдар -27%), ал эми айына бир жолу баргандардын арасында, тескерисинче аялдар көп (37,6%, эркектер – 28,2%). Кинотеатрга барбагандар аялдарга караганда эркектердин арасында көп (эркектер - 14,9%, аялдар – 9,7%).

Кинофильмдин тигил же бул жанрын тандоодо да эркектер менен аялдардын ортосунда айырмачылыктарды байкоого болот. Детективдерди, курч сюжеттүү жана коркунучтуу фильмдерди көргөндөр эркектердин арасында көп (31,5%, аялдар – 17%), ал эми кинокомедияларга (эркектер – 32,4%, аялдар - 36,95), тарыхый кинофильмдерге (эркектер -18,5%, аялдар -24,2%), мелодрамага (эркектер -2,7%, аялдар -11,45) кызыккандар аялдардын арасында көп. Аялдар да, эркектер да “Кыргызфильм” жана “Кыргызтелефильм” студияларында тартылган кинофильмдерге артыкчылык беришет. Чет өлкөлүк фильмдерден аялдар Индия фильмдерине, эркектер башка капиталистик өлкөлөрдүн кинолоруна көбүрөөк кызыгышкан.

Кинофильмдерди кинотеатрлардан көрүүдө жаштардын активдүү экендиги көрүнүп турат. Айына 1-4 жолу киного барчулар 16-29 жаш курактагылардын арасында 71-97 %и түзгөн. Союз (СССР) боюнча кинотеатрларда, клубдарда сатылган кинобилеттердин 70%ин балдар, өспүрүмдөр жана жаштар сатып алып турушкан [21. 187-б]. Жаш өйдөлөгөн сайын кинотеатрларга баруу азайып отурат.

Жогоруда айтылгандардан көрүнүп тургандай 20-к. 80-жж. 90-жж. башында шаарда жашап эмгектенген кыргыз жумушчуларынын көпчүлүгү киноискусствонун чыгармаларын дайыма (айына 1-4 жолу) көрүүнү адатка айландырышкан. Кыргыз жумушчулары “Кыргызфильм” жана “Кыргызтелефильм” студияларында тартылган кыргыз фильмдерине көбүрөөк кызыкканы аныкталды. Кинотеатрга баруу интенсивдүүлүгү боюнча 16-25 жаш курактагылар жогору активдүүлүктү көрсөтүшкөн. Жаштар көбүнчө кинофильмдерди турмуштун көйгөйлөрүнөн алаксытуучу, жумуштан кийин эс алдыруучу каражат катары карашкан.

Адабияттар:

1. Ашимов К. Кыргызское кино. - Б., 1999.
2. Кино Советской Киргизии. - М., 1979.
3. Коммунист Киргизии, 1990, №11.
4. Советтик Кыргызстан, 1989-жыл, 21-май.
5. Фрунзе шамы, 1990-жыл, 12-декабрь
6. Вечерний Фрунзе, 1988г., 23июня.
7. Советская Киргизия, 1989г., 26декабря.
8. Советтик Кыргызстан, 1989-жыл, 27-январь.
9. Иоскевич Я.Б. Формы бытования фильма и культурный потенциал ктнематографа. В кн.: Кино и современная культура. Сб. научн. тр. - Л., 1988.
10. Комсомолец Киргизии. - 1988г., 2марта.
11. Народное хозяйство Кирг.ССР за годы советской власти. Ст. Ежегодн. - Фрунзе, 1987.
12. Слово Кыргызстана, 1991г., 12октября.
13. Слово Кыргызстана, 1991г., 18мая.
14. Кутбилим, 1994-жыл, 5-январь.
15. Республика, 1993-жыл, 15-май.
16. Жаштык жарчысы, 1991-жыл, 16-март.
17. Жабский М.И. Посещаемость кино в социологическом измерении. В кн.: Кино и городской зритель. - М., 1978.
18. Горюнов С.П. Факторы, влияющие на посещаемость кинотеатров. СИ. 1979, №3.
19. Шкаратан О.И., Стаканова А.В., Филиппова О.В. Черты социального роста советского рабочего (по материалам обследований рабочих Ленинграда. 1918-1977). СИ. 1977, №4.
20. Жабский М.И. Социология кино: опыт и проблемы. СИ. 1977, № 4.
21. Левшина И.С. Функционирование киноискусства в массовой молодежной аудитории. В кн.: Социальные функции искусства и его видов. - М., 1980.

Рецензент: к.и.н., доцент Кожомуратова Б.Ж.